

Олександр Коваленко, Віра Казимір

ЗІ СПОГАДІВ ВАСИЛЯ ДУБРОВСЬКОГО ПРО СТАРИЙ ЧЕРНІГІВ

Статтю присвячено спогадам репресованого українського історика і громадського діяча В. В. Дубровського (1897 – 1966) про старий Чернігів, у яких відтворено повсякденне життя, патріархальний побут і звичаї місцевих мешканців на початку ХХ ст. Ключові слова: В. В. Дубровський, Чернігів, спогади, історія повсякденності.

Серед репресованих істориків та громадських діячів першої половини ХІХ ст., життя і діяльність яких були тісно пов'язані з Чернігівщиною, помітне місце належить Василю Васильовичу Дубровському (1897 – 1966) [1].

Він походив з родини священника Василя Михайловича Дубровського, який помер за кілька місяців до народження сина. В. Дубровський, названий на честь покійного батька, народився 19 травня 1897 р. і провів дитячі та юнацькі роки на затишній околиці Чернігова – Лісковиці.

Навчання В. Дубровський розпочав у Чернігівському духовному училищі (1906 – 1911 рр.) та Чернігівській духовній семінарії (1911 – 1915 рр.), що було зумовлено родинними традиціями. Проте згодом він відмовився від духовної кар'єри і у 1915 р. вступив до Ніжинського історико-філологічного інституту князя О. Безбородька, де під керівництвом проф. Г. Максимовича у 1919 р. написав і захистив кваліфікаційну роботу з історії козаччини «Данило Апостол і його гетьманство».

Повернувшись у 1919 р. до Чернігова, В. Дубровський поєднував роботу в радянських і архівних установах з педагогічною діяльністю у середніх та вищих закладах освіти Чернігова: Інституті народної освіти (1919 – 1925 рр.), Кооперативному технікумі (1919 – 1924 рр.) і семирічній школі ім. В. Короленка (зараз ЗОШ № 3) [2].

У березні 1924 р. В. Дубровський захистив дисертаційне дослідження «Біглі селяни Лівобережної України в ХVІІІ ст.», науковим керівником якого був академік Д. Багалій [3]. Активний і цілеспрямований молодий педагог і науковець залучав до дослідницької роботи й студентів. У 1922 – 1924 рр. при Чернігівському інституті народної освіти діяв організований В. Дубровським історико-архівний гурток, котрий став новою формою популяризації архівознавства й архівної справи серед молоді та підготовки кваліфікованих архівістів.

У червні 1925 р. у складі Наркомосвіти України було створено Управління наукових установ (Укрнаука), посаду заступника голови якого обійняв науковий керівник В. Дубровського академік Д. Багалій. За рекомендацією останнього В. Дубровський переїхав до Харкова, де з 1 червня 1925 р. і до 15 липня 1930 р. працював завідувачем музейно-бібліотечної секції Укрнауки [4]. Водночас В. Дубровський був інспектором (1925 – 1930 рр.) та заступником голови (з 23 травня 1930 р.) Українського комітету охорони пам'яток культури, співпрацював з Історичною секцією Всеукраїнської

© Коваленко Олександр Борисович – кандидат історичних наук, професор, директор Інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

© Казимір Віра Анатоліївна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії Інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

Академії наук (1924 – 1930 рр.) [5] і плідно займався науковою та науково-організаційною діяльністю. Як представник Укрнауки В. Дубровський брав участь у роботі численних наукових конференцій у галузі музейної, бібліотечної, пам'яткоохоронної, архівної справи та сходознавства [6]. Водночас у 1925 – 1928 рр. він викладав у Харківському інституті народної освіти. Крім того, В. Дубровський брав активну участь у громадському житті й, зокрема, виконував обов'язки відповідального секретаря Шевченківського комітету (1925 – 1933 рр.) та Центральної Комісії з увічнення пам'яті М. Коцюбинського (1926 – 1933 рр.), протягом 1925 – 1929 рр. очолював соціально-історичну секцію Харківського наукового товариства. В. Дубровський активно займався науковою діяльністю, про що свідчать його монографії, статті, студії, розвідки та рецензії.

Наприкінці 1933 р. десятьом відомим ученим Харкова, у тому числі й В. Дубровському, було інкриміновано участь у міфічній контрреволюційній організації «Російсько-український фашистський блок». Рішенням судової трійки при Колегії ДПУ УСРР від 24 лютого 1934 р. В. Дубровського засудили за ст. 54 – 2, 54 – 4, 54 – 11 до 5 років позбавлення волі у виправно-трудоному таборі. З червня 1934 р. він перебував у 2-у відділі Бамлагу, а з лютого 1936 р. – у 8-у відділі того ж таки Бамлагу в м. Свободне (Свободненський концентраційний особливий табірний пункт).

Після звільнення навесні 1937 р. В. Дубровському було заборонено перебувати та працювати у 42 найбільших містах СРСР. Залишивши родину у Харкові, він мусив вчителювати у сільських школах на Полтавщині й тільки восени 1941 р. повернувся до родини у Харків [7].

Під час нацистської окупації відроджена під керівництвом В. Дубровського харківська «Просвіта» перетворилась у справжній осередок українського національного життя. Її функції було розширено від культурно-освітніх до соціальних [8].

На теренах Батьківщини В. Дубровський перебував до кінця 1943 р. З Харкова науковець виїхав спочатку до Києва, потім до Львова, згодом до Польщі, а звідти до Німеччини. Понад десять років В. Дубровський разом з родиною мешкав у Західній Німеччині. У вересні 1956 р. В. Дубровський разом із дружиною та сином перебралися до США, де він працював у музеї міста Річмонд (штат Вірджинія). Помер В. Дубровський 23 квітня 1966 р. і був похований в Річмонді [9].

Покажемо той факт, що на Батьківщині за радянських часів науковцю повсякчас закидали співпрацю з нацистами й еміграцію. Саме через це В. Дубровський, єдиний із засуджених у сфабрикованій в 1933 – 1934 рр. справі, не був реабілітований наприкінці 1950-х рр. [10]. У той час, коли більшість його «подільників» дізналася про свою реабілітацію за життя, В. Дубровський позбувся клейма «ворога народу» значно пізніше – вже після смерті. 26 жовтня 1995 р. відповідно до ст. 2 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», ухваленого 17 квітня 1991 р., його було реабілітовано прокуратурою Харківської області [11].

Сподіваємось, що після реабілітації в незалежній Україні буде належним чином пошановано В. Дубровського, котрий до кінця свого життя уболював за Батьківщину і прищепив любов до неї своїм нащадкам. Показово, що його онука Оксана Микитчак, яка мешкає в Німеччині, очолює Українську пластову крайову організацію.

В еміграції В. Дубровський відновив наукову діяльність. Його праці друкувались на сторінках багатьох еміграційних видань. Зокрема, науковець став одним із засновників журналу «Український історик», співпрацював з турецьким журналом «Дергі», часописом «Український селянин» (Мюнхен), газетою «Наш клич» (Буенос-Айрес). Статті та розвідки В. Дубровського були також оприлюднені на шпальтах інших періодичних видань та календарів-альманахів «Свобода» (США), «Проблеми» (Мюнхен), «Меч і воля» (Мюнхен), «Євангельський ранок» (Детройт), «На чужині» (Фільсбурґ), «Вільна думка» (Сідней), «Новий шлях» (Герсфельд) та ін. [12].

Крім того, В. Дубровський створив і частково оприлюднив цикл спогадів, які належать до кращих зразків вітчизняної мемуаристики ХХ ст. Фрагменти спогадів В. Дубровського побачили світ на сторінках важкодоступних для сучасного читача і дослідника періодичних видань української еміграції. Зокрема, у тижневику «Наш

клич», який у столиці Аргентини Буенос-Айресі видавав відомий український журналіст, науковець і громадський діяч Є. Онацький (1894 – 1979), 14 червня 1962 р. було вміщено уривок з мемуарів В. Дубровського під назвою «Велике гульбище», в якому змальовано колоритну картину повсякденного життя мешканців мальовничої околиці Чернігова – Лісковиці. Його підписано псевдонімом «В. Лісковицький», походження якого зрозуміле без додаткових пояснень. Текст спогадів подається за першодруком без будь-яких скорочень із збереженням усіх лексичних і стилістичних особливостей оригіналу.

1. Див. : Коваленко О. Б. На варті духовних скарбів України: архівісти Чернігівщини 20–30-х рр. / О. Б. Коваленко // Сіверянський літопис. – 1999. – № 2. – С. 106–112; Матяш І. Особа в українській архівістиці: Біографічні нариси / І. Матяш. – К., 2001 – С. 122–140; Матяш І. Василь Дубровський / І. Матяш // Історіографічні дослідження в історії України. – К., 2003. – Вип. 12. – С. 384–405; Курас Г. Хочу відчувати себе вільним (До 110-ліття від дня народження В. Дубровського) / Г. Курас // Сіверянський літопис. – 2007. – № 1 (73). – С. 136–141; Казимір В. А. Науково-педагогічна та громадська діяльність В. В. Дубровського в Україні: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / В. А. Казимір. – Чернігів, 2013; та ін.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 2342, арк. 4.
3. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 2462, арк. 7.
4. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 8, спр. 4, 31 арк.
5. Полонська-Василенко Н. Д. Українська академія наук: Нарис історії / Н. Д. Полонська-Василенко. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 93.
6. Матяш І. Особа в українській архівістиці: Біографічні нариси / І. Матяш – К., 2001. – С. 130–132.
7. Дубровський В. Одвертий лист до Павла Григоровича Тичини / В. Дубровський // Наш клич (Буенос-Айрес, Аргентина). – 1964. – 20 серпня. – С. 5.
8. Казимір В. Діяльність В. Дубровського на чолі харківської «Просвіти» (1941 – 1943) / В. Казимір // Сіверянський літопис. – Чернігів. – 2011. – № 6. – С. 96–103.
9. Курас Г. Хотів одного – бути вільним (До 40-ліття від дня смерті проф. Василя Дубровського) / Г. Курас // Свобода (Нью-Джерсі). – 2006. – № 43. – 27 жовтня. – С. 23.
10. Держархів Харківської області, ф. Р-6452, оп. 2, спр. 658, арк. 269.
11. Там само, арк. 296.
12. Держархів Чернігівської області, ф. Р-9044, оп. 1, спр. 60, арк. 14, 20–21.

В. Лісковицький
Велике гульбище
(з I-го тому спогадів «Лісковиця»)

Болдина Гора [1], що височіла над нашою хатою й над усією Іллінською вулицею [2], що на Лісковиці [3] в Чернігові, належала Троїцькому монастиреві [4]. Але мешканці Іллінської вулиці вважали її своєю громадською власністю за давньою предківською традицією, вони гуляли тут у вільний час, збирали тут грушки, кислиці й горіхи з зарослів ліщини, що їх була тут сила-силена, а іноді й зрізували дубок для господарських потреб. Нищити ж грушки – то вважалося злочином перед усією громадою й суворо морально засуджувалося всіма, тому й рідко практикувалося, аж до революції, коли вся ця краса пішла нанівець.

А й справді, тут було надзвичайно: тут можна було пізнавати красу Божого світу з дитячих літ. Як тільки ви сходили на Гору, перед вами розгорталася панорама всієї Лісковиці й поза нею аж до лісу Святого [5]. Внизу стояли маленькі домики й хатки,

оточені садками й городами. Це все з весни й до осені стояло зелене, соковите. Вулиці здебільшого обсажені вербами. Далі зеленіли луки міського вигону, а там, на обрїю, мріялося Святе, а за ним в ясну погоду можна було побачити й Десну у жовтих, піщаних берегах. До Десни з лівого боку йшло шосе: від Чернігова до мосту через Десну, – далі це був шлях на Козелець і Київ. З правого боку до Десни наближалася Болдина Гора, що звертала майже під прямим кутом, після Малєєва Рову [6], на південь до Десни. Отже, вся Лісковиця, з прилеглими до неї луками, на цій невеликій, замкненій природними межами рівнині, була як на долоні.

Рано-вранці люд з Лісковиці поспішав до міста: на працю або на базар. Баби між тим виходили на городи – полоти, підсапувати або збирати городину, коли вже був на те час. Тому не рідко було почути знизу спів якоїсь народної пісні. Опівдні димарі всіх хат і домиків починали курити димом. Іноді обід варили й надворі, на багатті. Тоді на Болдину Гору долітали знизу різні смаковиті пахощі з борщів, галушок, чогось смаженого, або олії, коли це була Петрівка або Спасівка [7]. Увечорі, перед заходом сонця, вся Лісковиця наповнювалася рухами й звуками життя. По Скотогонній вулиці [8], від Святого в напрямку міста, через Лісковицю, міські пастухи гнали череду. Майже не було господаря, що не мав би власної корови й не пускав би її все літо на випас в череду на міські луки: платня за це невелика. Годину, а то й більше посувалася по Лісковиці ця череда, здіймаючи до неба густу хмару пилюки. Корови з тяжкими від молока вим'ями ревли, поспішаючи додому. Пастухи ляскали батогами, завертаючи заблуканих корів до череди. Брехали проворні, але вже втомлені за день пси, допомагаючи пастухам спрямовувати коров'ячу валку в належну вулицю. Всі господині виходили зі своїх дворів – зустрічати Машку або Рябуху. Малі ж діти ховалися по дворах, щоб корова не забодала. На Болдину Гору знизу долітав запах пареного молока, навозу, трави й землі. Це було чудове видиво народного добробуту, а запах був свідком здоров'я й сили землі й народу на ній. Коли череда проходила, то наставала тиша, серед якої чути було з ближніх дворів, як там по хлівах сюрчало молоко, доєне у відра. А тим часом пилюка поволі осідала на землю, і за годину повітря знову ставало чистим, як і раніше. Після 1917 року міська череда почала зменшуватися, а в совєтські часи вона цілком зникла, ніби її ніколи й не було тут.

Коли зовсім сутеніло, то у хатках і домиках засвічувалися вогники, але не надовго: скоро у вікнах ставало темно, бо люди лягали спати, бо вранці їм всім треба вставати до праці. Проте в неділю, а іноді, коли гарна погода, під неділю, співаки й співачки вважали традиційним обов'язком і приємністю зійти на Болдину Гору, здебільшого на її Шпильок [9], і там співали українських пісень. Тут бували й солоспіві, і дуєти, і хорові пісні. У тихому вечірньому або нічному повітрі співи ці розносилися понад усією Лісковицею, і чути їх було аж на іншому передмісті – Кавказі [10], на заздрість тамошнім співакам. Цей гарний звичай співів з Болдиної Гори був мабуть залишком сивої старовини, – тому ніхто не заперечував цього звичаю, і він тримався тут аж до революції.

Під самим Шпильком, тобто високим гострим кінцем Гори там, де сходилися Іллінська вулиця й шлях з Троїцького монастиря до міста, – був колись гарний похилий Муріжок, тобто трав'яний схил ніким не зайнятий. Тут гралися сусідні діти, кублилися кури, та іноді забрідала свиня, щоб порити корінців. Проте перед святом Трійці [11] цей Муріжок оживав: тут побудовувалися тимчасові ятки з пряниками, цукерками, квасом, насінням – соняшниковим і гарбузовим, з сластьонами, з різним дріб'язком для дівчат: стрічки, люстерка, шпильки, тощо. А особливою принадою для народу була каруселя, що чарувала зір молоді й старих чудово розмальованими баскими кіньми, що швидко крутилися навколо під звуки шарманки. Тут же стара заялозена папуга продавала за п'ятачок квиток, з якого кожен міг пізнати напевно своє щастя. Циганки ворожили, перехоплюючи довірливих дівчат і молодичь серед натовпу й одводячи їх під вербу, в холодок, де на траві розкладали свої віщі карти.

На Трійцю з усього Чернігова й околиць сіл сюди валом валив народ: їхали, ішли, шкандибали на милицях, хто як міг, – але за всяку ціну спрямовувалися на Болдину

Гірку. Звичайним поясненням цього було те, що тут, у Троїцькому монастирі, було тоді храмове свято, і тому Службу Божу особливо врочисто відправляв архієрей з численним духівництвом. Насправді ж, це був пережиток старовини, коли поганці сіверяни щорічно в це Зелене, Клечане Свято збиралися тут коло величезного кургана «Гульбище» [12] та навколо інших могил, що ними була усіяна вся Болдина Гора, для того, щоб справити тут тризну по своїх прадідах. Як тільки кінчалася Богослужба, всі розбрідалися по просторій Болдиній Горі: кожна родина обирала собі якийсь курган або пригорок, і там починала поминати дідів. З кошків виймалося пироги, ковбаси, крашанки, каша (кутя), і обов'язково пляшка горілки. Це все поїдалося на могилах, а що залишалося, то віддавали або жебракам, або клали на могилки, – додому харчів цих ніколи не брали. Потім, звичайно, хтось це все підбирав і додав. Завжди в цю пору бувала гарна погода, що після поминків можна було й поспати на м'якій зеленій траві, на теплій землі, під грушкою або кущом ліщини. Співалося при цьому пісні, що мірою споживання горілки ставали все веселішими. А тимчасом молодь на Муріжку під Шпильком або крутилася на каруселі, або танцювала під гармошку, або під троїсті музики.

Коли ж на землю спускалася тиха темна Троїцька ніч, молодь розкладала на Болдиній Горі багаття. Там плігали через нього й своїх молодих пісень співали, вивчених від бабусь. Густі кущі ліщини були гарною захованкою для закоханих пар. Не одне весілля було передішено на цьому щорічному гульбищі. Не дивно, що й головний курган на Болдиній Горі так само називався: «Гульбище».

Моя мама або тітка завжди водили мене вдень подивитися на каруселю, або й покататися на ній, а поїсти гарячих сластьонів – то обов'язково. Найбільшою же дитячою втіхою було придбати глиняного півника-свистунка, що йому можна було дмухати в дірочку у хвості, і тоді розлягався досить пронизливий свист. Після Клечаного гульбища декілька днів вся Лісковича була повна свисту зрання до вечора: то діти розважалися своїми чарівними півниками. Потім раптом наставав спокій: або півники обридали дітям, або – скорше – мами ховали їх, обриднувши слухати цю «кару єгипетську», що її вони проте щороку купували, бо така була споконвічна традиція.

Коли ж увечері Болдина Гора засвічувалась вогнями кострищ, і звіди долітали не тільки пісні, але й виски дівчат, а часом і несамовиті зойки, – то ніхто з літніх лісковичан не наважувався вийти на Шпильок чи на високу могилу Гульбище: це не личило б старшому чоловікові чи жінці. Нехай вже молодь там сама розважається: на те вона й молодь! Я дивився знизу, з свого двору, на вже темну Болдину Гору й прислухався до того, що там вночі відбувалося. Тоді я був ще настільки малий, що не розумів, що то таке – пережитки поганської давнини у XX-му столітті. Але то було щось цікаве. На моє прохання повести мене на «Горку» прогулятися – мама, бабка й тітка однозгідно й рішуче заперечували мені:

– Не можна! Й не думай про це! Там таке зараз робиться!

Дальших пояснень не було, але з тону відмови було ясно, що мої дальші прохання були б цілком даремними. Я заздрив нашій наймичці – дівчині, що, причепурившись й оздобившись намистами, зникала «подивитися» на ту гульню. Бабка не сміла їй заперечувати, бо то був звичай, хоч і не схвалювала її прогулянку на Гульбище.

Коли ж я доріс до того парубоцького віку, що й мені можна було б піти на Болдину Гору на це нічне святкування, – то ці щорічні гульбища на Клечані Свята вже припинилися. Троїцький монастир, а точніше москаль-архієпископ Василій [13], з мотивів користи, а офіційно, щоб припинити такий поганський звичай, продав дрібному службовцю Зайцю той муріжок, що на ньому відбувалося Клечане торговище. Заєць обгородив Муріжок парканом, побудував там собі хату, а землю заорав та посадив там картоплю. Не стало денного торговища – спинилося й нічне гульбище. Так на нашій пам'яті зник старовинний звичай народу Сіверщини.

На вершині кургана Гульбище архієпископ Василій наказав тоді поставити височезного дерев'яного хреста. Але скоро після того настала революція, і окупаційна советська влада скинула той хрест з Гульбища. Тоді лісковичанам не залишалося

нічого іншого, як попиляти те дерево з хреста на дрова, бо морози в добу військового комунізму були навдивовижу люті. Так услід за поганською традицією більшовики знищували й християнську.

«Наш Клич» (Буенос-Айрес). – 1962. – Ч. 20. – 14 червня.

Примітки

1. Болдина гора – історична місцевість на південно-західній околиці Чернігова.
2. Іллінська вулиця нині носить ім'я Гліба Успенського.
3. Лісковиця – південно-західна частина Чернігова, назва якої, згідно з фольклорною традицією, походить від ліщини, що росла тут раніше.
4. Троїцько-Іллінський монастир у Чернігові виник у XI ст. на Болдиній горі.
5. Святий ліс – урочище на південно-східній околиці Чернігова, в якому знаходиться озеро Святе, де за переказами наприкінці X ст. охрестили мешканців міста.
6. Маліїв рів – урочище поблизу Болдиної гори.
7. Петрівка і Спасівка – народні назви постів, яких дотримувались православні християни протягом літніх місяців.
8. Скотогонна (Бидлогонна) вулиця нині має назву Нова.
9. Шпильок – верхів'я Болдиної гори, де зараз височить монумент на честь Невідомого солдата, який загинув у роки Другої світової війни.
10. Кавказ – народна назва околиці Чернігова, розташованої поблизу портових споруд на березі Десни під Валом.
11. День Святої Трійці – одне з головних християнських свят.
12. «Гульбище» – курган початку X ст. на Болдиній горі.
13. Архієпископ Василій – в миру Василь Дмитрович Богоявленський (1867 – 1918), архієпископ Чернігівський і Ніжинський у 1911 – 1917 рр., закатований у 1918 р. більшовиками.

Стаття посвячена воспоминанням репрессированного украинского историка и общественного деятеля В. В. Дубровского (1897 – 1966) о старом Чернигове, в которых воспроизведены повседневная жизнь, патриархальный быт и обычаи местных жителей в начале XX в.

Ключевые слова: В. В. Дубровский, Чернигов, воспоминания, история повседневности.

The article is devoted to the memories of repressed ukrainian historian and public figure V. V. Dubrovsky (1897 – 1966) about old Chernihiv, in which everyday life, patriarchal way of life and customs of local residents in the beginning of XX century are reproduced.

Key words: V. V. Dubrovsky, Chernihiv, memories, history of everyday life.